

ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ СТАТЕВОРОЛЬОВОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ У ВІТЧИЗНЯНІЙ ТА ЗАРУБІЖНІЙ ПЕДАГОГІЦІ

Лакуста Т. Д.

Проблеми гендерних відносин та статевої поведінки, культурних стереотипів соціалізації хлопців та дівчат є актуальними для сучасного суспільства. Автор статті аналізує погляди представників педагогічної, психологічної, філософської думки різних часових періодів на особливості гендерних відносин та проблеми статевої соціалізації дитини.

Ключові слова: соціалізація, гендер, статево-рольова соціалізація, гендерна соціалізація.

Problems of gender relations and sex-role behavior, cultural stereotypes of socialization of boys and girls are topical in the modern society. The author of the article analyzes scientific views of representatives of pedagogical, psychological, philosophical thought of various time periods on the peculiarities of gender relations and problems of sex-role socialization of children.

Ключевые слова: социализация, гендер, полоролевая социализация, гендерная социализация.

Problems of gender relations and sex-role behavior, cultural stereotypes of socialization of boys and girls are topical in the modern society. The author of the article analyzes scientific views on the peculiarities of gender relations and problems of sex-role socialization of children from the vantage points of pedagogy, psychology and philosophy in various periods of time.

Key words: socialization, gender, sex-role socialization, gender socialization.

Постановка проблеми. Кінець ХХ – початок ХХІ ст. в Україні позначений глибокими змінами в різних сферах суспільного життя. Трансформація економічного, політичного, культурного та духовного життя змушує переосмислити поняття мужності та жіночності. Усталені стереотипи маскуліності та фемінінності переплітаються з новими рисами, в яких повніше відображається жіноча точка зору. Чоловіки поступово втрачають монополію на публічну владу. У шлюбно-сімейних стосунках простежується більше рівності, паритетності між подружжям. Зовсім не дивною для сучасного сьогодення є ситуація, коли жінка заробляє гроші, а чоловік перебуває в декретній відпустці по догляду за дитиною. Суттєво змінюється і характер соціалізації дітей. Вони не завжди адекватно розуміють сучасні зразки гендерних взаємодій. Викривлене розуміння ролі жінок і чоловіків провокує проблеми у гендерному самовизначенні (усвідомлення своєї статевої ролі та статевої поведінки, формування статевої стереотипів).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останнім часом питання гендерної соціалізації привертає все більше уваги психологів, педагогів, антропологів, істориків, соціологів. Проблеми гендерних відносин та статево-рольової поведінки, культурних стереотипів соціалізації хлопців та дівчат, конструювання маскуліності та фемінінності розглядаються в роботах Г. Алексєєвої, О. Балакіревої, В. Бондаровської, Ш. Берн, Т. Бендас, О. Вороніної, Т. Говорун, О. Кікінеджи, Т. Гурко, Є. Здравомислової, А. Тьомкіної, О. Здравомислової, І. Кльоциної, І. Ковальчук, І. Кона, В. Кравця, А. Кириліної, Н. Лавриненко, В. Левицького, Є. Мещеркіної, І. Мунтян, Н. Пушкарьової, Л. Попової, Т. Репіної, Л. Столярчук, І. Тартаковської та інших.

Мета статті. В даній статті робиться спроба проаналізувати погляди представників педагогічної, психологічної, філософської думки різних часових періодів на особливості гендерних відносин та проблеми статевої соціалізації дитини.

Виклад основного матеріалу. Точних та однозначних даних про специфіку гендерної взаємодії в далекому минулому у науковців немає. Одні з них вважають часи палеоліту та неоліту – 50–20 тис. років тому – гендерно нейтральними. Інші – наполягають на пануванні матриархату, який передбачав партнерські стосунки між чоловіком та жінкою. В античному суспільстві панував принцип підпорядкування жіночого начала чоловічому. Більшість мислителів трактували чоловічі відмінності як зачин, початок чогось, а жіночі риси відносять до відтворювального елемента. Платон перший помітив різницю між жінкою і чоловіком відносно їх соціальної ролі в суспільстві. Він вважав, що жінка безпорадніша, ніж чоловік.

Часто жінки були позбавлені багатьох прав. У країнах Стародавнього Сходу та Греції дівчата не могли відвідувати школи, а отримували домашнє виховання під наглядом матерів на жіночій половині будинку. Аристотель вважав, що виховання необхідно здійснювати з урахуванням природи дитини, розуміючи її стать, здібності, характер, темперамент.

У первіснообщинному ладі статеві стосунки часто були підпорядковані лише інстинкту виживання та продовження роду. Одним з основних статевих табу була заборона шлюбів між членами однієї родинної групи [5, с. 20].

Різко розмежовувалося ставлення до жінок та чоловіків в епоху середньовіччя (V–XVI ст.). Часто жінок сприймали як джерело зла, корінь всіх гріхів, "ворота, через які входить диявол". Не дивно, що саме жінки були основним об'єктом інквізиції.

Епоха Відродження (XIV–XVI ст.) пропагує ідею плідності та материнства. Після тисячолітнього релігійного аскетизму Європа переживала першу сексуальну революцію. Художники та поети сміливо оспівували жіночу красу та принади кохання. Статеве виховання звільнялося з-під контролю.

За часів Реформаторського руху та Просвітництва – XVI–XVIII ст. – різні вчені торкалися питань статі.

Стосовно статевого виховання та підготовки молоді до сімейного життя математик та філософ-матеріаліст Б. Спіноза вказував на пріоритетність моральних мотивів створення сім'ї; при цьому сім'ю він вважав важливим осередком виховної роботи. У філософських працях Г. В. Ф. Гегеля аналізуються проблеми співіснування членів подружжя, особливості їх психологічної сумісності, акцентується увага на необхідності подружньої вірності та важливості міцної сім'ї для суспільства. І. Кант влучно і тонко розмежовував вікові та статево-рольові ознаки чоловічої та жіночої статі без домінування та дискримінації якоїсь однієї з них, наголошував на необхідності виховання здорового покоління нащадків [8, с. 56].

Співіснування осіб різної статі цікавили не лише філософів. Відомий чеський педагог Я. А. Коменський у "Великій дидактиці" пропагував навчання дітей незалежно від статі. Серед впроваджених принципів навчання важливого значення він надавав принципу природовідповідності. Педагог наполягав на врахуванні у виховному та навчальному процесі особливостей природи дитини та законів її розвитку. Як бачимо, Я. А. Коменський наголошував на необхідності вчасно впливати на дитину, формуючи в ній справжнього чоловіка чи достойну жінку.

Представник французького просвітництва, філософ, один із теоретиків педагогіки Ж.-Ж. Руссо наголошував на важливості утримання статевих почуттів у стані мінімальної напруги, з переключенням дітей на різноманітні форми діяльності. Щодо статевої ролі виховання, то Ж.-Ж. Руссо наголошував на специфічних особливостях представників різної статі, які слід враховувати, готуючи молодь до сімейного життя. На думку Ж.-Ж. Руссо, чоловік і жінка прийшли у цей світ з різними завданнями і тому повинні отримувати різне виховання.

Англійський філософ і педагог Дж. Локк як педагог-новатор наполягав на індивідуальному підході до виховання, не сприймав ніякого пригнічення дитини і прагнув моральні правила та принципи перетворити на якості особистості.

Цікавим є впровадження Р. Оуеном спільного для хлопчиків та дівчаток виховання. Він запровадив дитячі ясла, які могли відвідувати діти обох статей. Ідеї про спільну освіту Р. Оуен обґрунтовував тим, що жінка повинна отримувати однаково з чоловіком освіту для успішного виконання своїх обов'язків. Всебічний розвиток жінки позбавить її від економічної та політичної залежності від чоловіка [4, с. 40].

Заслугують на увагу погляди на статево виховання хлопчиків та дівчаток представників української філософської думки. Так, Г. С. Сковорода вагомого значення надавав сімейному вихованню, одночасно відстоював необхідність набуття рівної освіти для чоловіків і жінок, негативно ставився до статевої дискримінації, "культу чоловіка". Він наполягав на тому, що виховання слід починати якомога раніше, максимально враховуючи фізіологічні особливості дітей.

Проблеми освіти, національного виховання молоді, в тому числі і статевої ролі, розглядав у своїх працях І. Галятовський у другій половині XVII ст. Досліджуючи подружнє життя українців, у своїх проповідях він обґрунтовує необхідність побудови шлюбу на основі моральності та виховання дітей на засадах етнопедагогіки з обов'язковою підготовкою до вступу в шлюб [2, с. 254].

Цікавим для нашого дослідження є творчий доробок українського поета та етнографа К. Зіновієва. Його поезії описують конфліктні ситуації подружнього життя та шляхи їх вирішення. Автор наголошує на незаперечному авторитеті батьків у вихованні дітей, в тому числі і як представників певної статі.

Численні твори фольклору та твори середньовічної української літератури з питань обрядових дій подружжя, родинних взаємин були зафіксовані, досліджені й дійшли до наших днів у працях М. Грушевського [2, с. 304].

Як бачимо, представники середньовіччя акцентують свою увагу на підготовці молоді до сімейного життя, різко розмежовуючи призначення чоловіка та жінки.

У XIX ст. з'являються ідеї-протести проти дискримінації жінок у суспільстві. Питання рівноправної освіти для хлопчиків та дівчаток піднімали М. О. Корф, М. С. Шашкевич, О. В. Духнович. За жіночу освіту та вирівнювання програм жіночих та чоловічих гімназій виступали жінки-педагоги другої половини

XIX ст.: Х. Алчевська, Л. Українка, С. Русова, Е. Евертова. Вони пропагували спільне навчання хлопчиків та дівчаток з метою набуття досвіду товаришування, міжособистісних контактів та спільної праці [4, с. 36].

Отже, у проаналізований відрізок часу акцент робиться на рівноправ'ї двох статей в освіті та вихованні.

Серйозні дослідження статі та психосексуального розвитку дітей починають з'являтися наприкінці XIX – початку XX ст. У 20-х рр. XX ст. були закладені теоретичні засади сучасної сексології. Проте переважна більшість висновків учених базувалась на спостереженнях за пацієнтами психіатричних лікарень і стосувалася скоріше сексопатології. Р. Крафт-Ебінг (Австрія), М. Хиршфельд, А. Молль (Німеччина), Х. Елліс (Великобританія), А. Фопель (Швейцарія), В. М. Бехтерев (Росія) поклали початок об'єктивному дослідженню людської сексуальності, описали симптоми й етіологію цілого ряду психосексуальних аномалій, боролися за наукову статево освіту. Єдиною функцією "нормальної" сексуальності було оголошено відтворення роду [9, с. 7].

Фундаментальною працею вважається дослідження фізіології статевого життя, розпочате наприкінці 30-х рр. XX ст. американським ученим Альфредом Кінзі. Вчений дійшов висновку, що сексуальна поведінка чоловіків і жінок відрізняється широкою варіативністю способів досягнення сексуального задоволення.

Незважаючи на статистичний характер праці, "звіти" А. Кінзі мали великий вплив на подальші дослідження науковців багатьох країн світу (США, Данії, СРСР, Англії, Франції, Італії, ФРН). Результати широких опитувань давали змогу науковцям робити теоретичні висновки щодо загальних тенденцій, вікових та статевих особливостей сексуальної поведінки.

Поступово біологічний підхід до проблем статі доповнюється і навіть частково витісняється психологічним. Важливу роль у цій переорієнтації відіграли революційні погляди засновника психоаналізу З. Фрейда.

З. Фрейд уперше виділив фази психосексуального розвитку дитини. Він зосередив увагу на особливостях індивідуального розвитку дитини. Вчений вказав на велике значення ранніх дитячих переживань і стосунків із батьками для формування певного типу сексуальної поведінки. Він розпочав дослідження вирішального впливу статевого дозрівання на дорослу людину, знайшов витоки виникнення багатьох неврозів, визначив шляхи лікування віддалених наслідків дитячих сексуальних травм. Фрейд вважав, що людина народжується бісексуальною істотою: кожна стать приваблива для представників як своєї, так і протилежної статі. А подальша статева ідентифікація дитини залежить від впливу навколишнього середовища на дитину. Процес ідентифікації особистості пояснювався Фрейдом за допомогою понять "едіпового комплексу" та "комплексу Електри", або уподібнення батькові чи матері. Лібідо має винятковий вплив на зростання, життєдіяльність та поведінку людини. Сублімоване лібідо за безпечує як елементарні фізіологічні акти, так і найскладнішу творчість.

Вплив З. Фрейда на розвиток сексології був значним, хоча деякі погляди на природу особистості викликали суперечки навіть серед його учнів.

Так, найбільшій критиці були піддані біологізаторські погляди на соціалізацію особистості, які пов'язувались переважно з природженими інстинктами та потребами.

Одним із учнів З. Фрейда, який виступив проти біологізаторських тенденцій свого вчителя, був А. Адлер. Він заснував так звану індивідуальну психологію, підкреслюючи, що основне в людині – не її природні інстинкти, а "суспільне почуття", або "почуття спільності". Це почуття є природженим, але має розвиватися впродовж життя. К. Г. Юнг – засновник аналітичної психології – відмежувався від свого великого вчителя у поглядах на пансексуалізм як на головну рушійну силу поведінки людини. На його думку, визначальну роль у структурі особистості відіграє колективне несвідоме, яке впливає на особистість людини, визначає її поведінку з моменту народження.

У дусі неофрейдизму була розроблена так звана епігенетична теорія розвитку особистості Е. Еріксона. Він проголосив, що розвиток особистості визначається соціальним світом, а не хімічними чи біологічними факторами. Е. Еріксон висунув положення про "ідентичність особистості" як центральну властивість людини, яка виявляється в ототожненні її з соціальною групою та оточенням, у визначенні цінності людини та її соціальної ролі [3, с. 35].

Загалом, усі напрями неофрейдизму можна розглядати як спробу соціологізації біологізаторської фрейдистської концепції особистості. Завдяки фрейдизму та неофрейдизму наука збагатилася багатьма ідеями, які не втратили свого значення й досі.

Одним із перших вітчизняних науковців, який обґрунтував необхідність статево-рольового підходу з метою прилучення дітей до прийнятих у суспільстві статевих ролей і стосунків між статями в суспільному й особистому житті, визначив принципи статевого виховання, був А. Залкінд [7, с. 40].

Серед радянських вчених проблеми дитячої та юнацької сексуальності, питання становлення статі, статевої та психічних відмінностей на різних вікових етапах розвитку досліджували П. Блонський, Г. Васильченко, В. Колбановський, Д. Н. Ісаєв, В. Н. Каган, І. С. Кон, В. В. Абраменкова, С. І. Голод, Л. М. Скородок, А. Г. Харчев, В. В. Нагаєв, Д. В. Колесов, Н. Б. Сельверова, Л. Я. Верб, Л. Я. Свядош, Т. К. Юферева, І. Т. Юнд та ін. Матеріали досліджень цих учених стали вагомим внеском у теоретичні засади сексології.

Великим досягненням П. Блонського в дослідженні дитячої сексуальності є обґрунтування зв'язку сексуального й еротичного розвитку дитини. Г. Васильченко, В. Каган, І. Кон, В. Колбановський підтримують думку П. Блонського, заперечуючи у дітей наявність специфічної статевої енергії. Водночас вони вважають, що дитина не є сексуально нейтральною особою, а її сексуальні переживання різняться від дорослих. Г. С. Васильченко вважає, що сексуальна цікавість виникає у дітей задовго до періоду статевого дозрівання і є проявом дитячої допитливості. В підлітковому віці цей інтерес стає більш особистісним. Подальший статевий розвиток дитини залежить від спадковості та умов розвитку в пренатальному періоді та ранньому онтогенезі. Період та форми перебігу статевого дозрівання Г. С. Васильченко вважає дуже мінливими та індивідуальними.

Д. Н. Ісаєв, В. Е. Каган вважають, що на формування статевої самосвідомості впливають притаманні для даної культури стереотипи маскулітності і фемінітності. Згідно з цими стереотипами, маскулітність асоціюється з активністю, силою, владністю, доміантністю, агресивністю, інтелектуальністю, а фемінітність – із м'якістю, слабкістю, пасивністю, залежністю, конформністю, емоційністю [6, с. 217].

І. С. Кон визначив цілісну систему понять, пов'язану зі становленням психологічної статі дитини. Статеву належність індивіда він окреслює як складну багаторівневу систему, яка формується в процесі індивідуального розвитку. Статева роль – це модель соціальної поведінки, яку повинен засвоїти індивід, щоб його визнали чоловіком або жінкою (хлопчиком або дівчинкою). Статева ідентичність – єдність поведінки і самосвідомості індивіда, який зараховує себе до певної статі та орієнтується на вимоги відповідної статевої ролі. Статева ідентифікація – водночас соціальний (засвоєння відповідних статевої соціальних ролей і пов'язаних з ними прав та обов'язків) і психологічний (усвідомлення своєї статі та психосексуальної ідентичності) процес. Усвідомлення дитиною своєї статевої "ролі-ідентичності" передбачає і певне ставлення до неї [3, с. 55–56].

Цікавою є точка зору В. В. Абраменкової, яка вважає, що справжньою причиною відмінностей є не статева належність сама по собі, а ті відмінності в соціальному статусі і статевої ролі, які історично склалися в культурних формах взаємовідносин чоловіків і жінок і знаходять своє відображення в поведінці сучасних дошкільнят.

А. Г. Хрипкова вивчала питання статевої соціалізації людини з позицій анатомо-фізіологічних відмінностей між представниками протилежної статі. А. Г. Хрипкова наголошує на диференційованому підході до дітей молодшого шкільного віку, врахуванні особливостей та відмінностей у розвитку особистості хлопчиків та дівчаток [7, с. 55–59].

Аналізуючи літературні джерела, приходимо до висновку, що незважаючи на те, що в СРСР тема сексу та статевого виховання була забороненою, дослідження в цій галузі все ж проводились. В той час, коли в США та на Заході вже активно обговорювалися поняття "стать", "гендер", книга І. С. Кона "Вступ в сексологію" довгий час не мала дозволу побачити світ в російськомовному виданні.

Проте починаючи з середини 90-х рр. минулого століття, поняття "гендер" стало об'єктом пильної уваги і знайшло своє вираження у публікаціях провідних спеціалістів Московського, Санкт-Петербурзького, Київського, Харківського центрів гендерних досліджень.

Цікавою для нашого дослідження є монографія І. А. Ковальчук "Статевої соціалізація учнів", в якій автор вивчає процес статевої соціалізації особистості та особливості цього процесу в дітей різного віку. Значну увагу приділено проблемі підготовки майбутніх педагогів до роботи в галузі статевої соціалізації учнів [4].

Навчальний посібник з гендерної педагогіки В. П. Кравця висвітлює проблеми гендеру в освіті та педагогіці. У праці показано вплив статевої змін у всіх сферах життєдіяльності на соціалізацію молоді та її підготовку до сімейного життя [5].

Автори праці "Стать та сексуальність: психологічний ракурс" Т. Говорун, О. Кікінежді важливою характеристикою міжстатевої культури особистості вважають сексуальність, що проявляється у взаємодії і взаємозалежності біологічних, психологічних, соціокультурних чинників її існування, за яких норми міжстатевої культури охоплюють не тільки сексуальну реалізацію індивіда, а й задоволення соціальних потреб партнера (сприяння його психічному та соціальному здоров'ю, адекватність етичним вимогам соціуму) [1].

Гендерні розвідки продовжуються в дисертаційних дослідженнях сучасних науковців. На статеве виховання дітей різного віку спрямовані праці Ю. О. Бурцевої, М. І. Зубілевич, В. Е. Левицького, С. В. Яшник.

Особливості статевої соціалізації, соціокультурні фактори цього процесу, психологічні закономірності становлення особистості як статевої істоти проаналізовано в дослідженнях В. Г. Романової, Л. Г. Харченко, Т. В. Говорун. Дисертації О. Л. Главацької, Л. В. Яценко, І. А. Ковальчук, присвячено проблемам готовності старшокласників до сімейного життя та підготовки кадрів до роботи в галузі статевої соціалізації учнів.

Висновки. Отже, питання статі цікавлять людство з давніх-давен. Проаналізовані історичні, філософські, психолого-педагогічні праці відображають різноманітні аспекти дослідження гендерної соціалізації. Слід виокремлювати джерела, присвячені проблемам сексуальності, становленню статевої соціалізації, формуванню культури статевої відносин, підготовці спеціалістів до роботи в галузі статевого виховання учнів.

Перспективи подальших досліджень. Різноманітні аспекти статевої соціалізації вже вивчені. Але особливості гендерного становлення особистості дитини молодшого шкільного віку в умовах неповної сім'ї для нас залишаються актуальними та потребують детальнішого вивчення.

Література

1. Говорун Т. Стать та сексуальність: психологічний ракурс / Т. Говорун, О. Кікінежді. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 1999. – 384 с.
 2. Історія української культури / І. Крип'якевич, В. Радзикович, М. Голубець та ін. – К. : Либідь, 1999. – 656 с.
 3. Кон І. С. Вступ до сексології / І. С. Кон ; пер. з рос. П. Л. Пирожено. – К. : Либідь, 1991. – 304 с.
 4. Ковальчук І. А. Статево-рольова соціалізація учнів : монографія / І. А. Ковальчук. – Луганськ : Альма-матер, 2007. – 216с.
 5. Кравець В. П. Гендерна педагогіка : навч. посіб. / В. П. Кравець. – Тернопіль : Джура, 2003. – 416 с.
 6. Общая сексopatология : руководство для врачей / И. Л. Ботиева, Г. С. Васильченко, А. Ноухуров и др. – М. : Медицина, 1977. – 487 с.
 7. Проблемы образования и воспитания в контексте гуманистической парадигмы педагогики (конец XIX в. – 90 гг. XX в.) : монография / под ред. И. Равкина. – М., 2000. – 377 с.
 8. Роменець В. Історія психології XVII століття. Епоха Просвітництва : навч. посіб. / В. Роменець. – К. : Либідь, 2006. – 1000 с.
- Свядоц А. М. Женская сексopatология / А. М. Свядоц. – М. : Медицина, 1974. – 328 с.